

BETEGSÉGEK ÉS GYÓGYÍTÁS A BIBLIÁBAN

VI. rész: Illatszerek, kozmetikumok, testápolók

Dr. Józsa László

A kultúrtörténészek azt állítják, hogy vannak ruhátlan népek, de ékszertelenek nincsenek. Az ékszerek viselése – legyenek azok csak a vadállatok felfűzött fogai – együtt jár az illatszerek és a kozmetikumok használatával. Ézsaiás próféta megróta Júda leányait piperkőcködésükért, és több mint húszféle ékszert sorolt fel az orrkarikától a lábperecsig, amiket a hölgyek viseltek (Ézsaiás 3,19–24). Az ékszerek tekintélyes része eredetileg amulettek, óvó, elhárító, varázserejű tárgyak voltak, amelyeket a démonok, gonosz szellemek távoltartására használtak. A próféta megemlíti a „jóillat-tartókat”, az apró, olykor nemesfém-ből készült parfümös szelencét, amit a hölgyek a nyakukban hordtak. Vannak, akik úgy vélik, hogy nemesak illatszer tartóként szolgált ez a szelence, hanem erős illata miatt alkalmas lehetett az ájult, elalélt asszonyok magukhoz térítésére is. Ha valóban ezt a célt (is) szolgálta, mindenestre kiméletesebb lehetett, mint a napjainkban használatos erős, szúrós szagú folyadék (ammónia-párna).

Az illatszereknek az élet minden területén nagy szerep jutott. Legtöbbet a vallási szertartásokban alkalmazott szerekről, kenetekről tudunk. Mózes rendelkezése szerint „Szüntelen való illattétel legyen az Úr előtt nemzedékről, nemzedékre”. A szent hajlékban, majd később a templomban állandó füstöléssel kellett kellemes illatot kelteni. A füstölőszer összetételét pedig maga Jehova rendelte el: „Végy fűszereket, csepegő gyantát, onyxot, galbánt, e fűszereket és tiszta tömjént, egyenlő mértékkel. És csinálj belőlök füstölőszert a fűszeresináló elegyítése szerint” (2Mózes 30,8. és 34–35). A rituáléhoz hozzátartozott a „szent kenet” használata, azonban más „ember testét azzal meg ne kenjék, se ahhoz hasonlót, annak mértékét szerint ne csináljatok”. Ennek összetételét és készítését is maga Isten rendelte el: „Te pedig végy drága fűszereket, híg mirhát ötszáz siklusért¹, jó illatú fahéjat félányit, kétszázötven siklusért, és illatos kalmust is kétszázötvenért. Kásiát pedig ötszázért a szent siklus szerint, és egy hin faolajat². És csinálj abból szent kenetnek olaját, elegyítette kenetet, a kenetkészítők mestersége szerint” (2Mózes 30,23–25). Hatalmas mennyiség állt rendelkezésre ebből, amely kizárólag a papok felkenésére szolgált. Sem szent kenetet, sem füstölőszert nem készíthetett és használhatott közönséges ember, aki mégis megkísérelte volna, annak halálbüntetést helyezett kilátásba a törvény (2Mózes 30,22–33). A templomi jóillat, a gyantákkal való füstölés szokását a katolikus és az ortodox egyház is át-

vette, s mind a mai napig alkalmazza. Minden bizonnyal speciális (titkos) recept szerint keverték azt az illatos olaját, amely a királyok felkenésére szolgált (1Sámuel 16,1 és 16).

Illatszereket, szépségcsereket a bölcsőtől a koporsóig nagy bőséggel alkalmazott az Ószövetség népe. Az ajándék és a megtiszteltetés jele egyaránt az illatszer volt. Józsefnek balzsamot, mézet, mirhát, pisztáciát, fűszereket vittek testvérei (1Mózes 43,11). A napkeleti bölcsek aranyat, tömjént és mirhát ajándékoztak az újszülött Jézusnak (Máté 2,11). Bethániában „...egy asszony méné oda, a kinél alabástrom edény vala valódi és igen drága nárdus olajjal, és eltörvén az alabástrom edényt, kitölté azt az ő fejére” (Márk 14,3). Mária egy font nárdusból való kenettel kente meg Jézus lábait (János 12,3). Asa király sírját „...drága fűszerekkel és kenőccsé feldolgozott jó illatokkal” töltötték meg (2Kronika 16,14). Nikodémus száz fontnyi, mirhából és aloéből készített kenettel kente be Krisztus holttestét (János 19,39–40). Flavius megemlíti, hogy olykor a zsidók is bebalzsamozták halottaikat, s ehhez tömjént, mirhát, aloét és balzsamot használtak, éppúgy mint az egyiptomiak.

A rengeteg illatszert részben maguk termelték, s olyan bőséggel állították elő, hogy időnként Izrael legfontosabb exportcikke volt. Elsősorban a Jerikó, Engidi és Gileád környéki ültetvényekről mirhát, többféle balzsamot, tömjént, aloét és mirtuszi szállítottak Egyiptomba, Mezopotámiába, Arábiába. Az illatszerek más (talán kisebb) részét azonban importálták. Salamon király idejében élénk karaván kereskedelem juttatta el Kánaánba India és Arábia illatszerait és fűszereit. Sába királynője olyan fűszerekkel és illatszerekkel lepte meg a királyt, amelyek korábban ismeretlenek voltak Izraelben, s a látogató hazatérte után sem jutottak hozzá ezekhez a kuriózumokhoz (1Királyok 10,10–15, 2Kronika 9,9). Tirusból (Türosz) kassziát és jó illatú nádat (Ezdrás 27,19), Indiából és Etiópiából fahéjat importáltak.

Izraelben többféle balzsamfa ültetvényt gondoztak. A mekkabalzsamfát (*Commiphora opobalsamum*) a Kr. e. 10–12. században honosították meg, a legenda szerint Salamon kapta ajándékba Sába királynőjétől az első eseméteket. Ennek nedvéből és terméséből készítették azt az igen kitűnő, tartós illatú balzsamot, amelyet nemesak illatszerként, hanem gyógyszerként is használtak. A mekkabalzsam fontos alkotórésze volt a zsidók által készített egyik fajta füstölő szernek is. A tömjént egyébként a tömjénfa (*Boswellia carteri*) magas gyantatartalmú, rozmarin illatú nedvéből készítik. A megsebzett fatörzsből kicsepegő nedv hónapok alatt veszti el illóolaj tartalmát, s ekkor megszilárdulva adja a tömjént, amelynek értéke az

¹A siklus eredetileg súly mértékegység. 1 siklus = 8,18 g., jelen összefüggésben ennyi ezüst értékét jelöli. Az itt szereplő 500 siklus kb. négy kilogramm ezüst árának felelt meg.

²A hin kb. 6 liternek felelt meg.

aranyéval vetekedett. A benzoéfa (*Styrax officinalis* L.) gyantáját, a storaxot, valószínűleg nem önmagában, hanem egyéb illatanyagokkal keverve alkalmazták. A mirhát az arabiai eredetű (*Commiphora abyssinica*) és a Szomáliában őshonos (*Commiphora molmol*) mirhafák nedvéből készítették. Sűrű, illatos folyadék, amely magas illóolajtartalma és viszonylag alacsony tömjéntartalma miatt nem hajlamos megkeményedésre. *Josephus Flavius* szerint, a mirhafa – vagy ahogyan nevezi, a zikkumfa – terméséből sajtolták az igen népszerű jerikói olajat. A mirtusz (*Myrtus communis*) illatos virágjából és terméséből készült a mirtuszolaj, amelyet önmagában és elegyekben egyaránt nagyon kedveltek. A mirtusz a görögöknél Aphrodité szent növénye, illatszer és szerelmi ajzószer egyszerre, s valószínűleg ilyen szerepe is lehetett a hellenisztikus kor zsidósága körében. Valószínűleg a babilóniai fogság után jött divatba a menyasszony ártatlanságát jelképező mirtuszkoszorú, előbb a zsidóságnál, majd az egész Mediterrániumban. A kálmus (*Acorus calamus* L.) a mocsaras helyek, állóvizek partjain élő növény, és emiatt meglehetősen ritka volt Izraelben. Talán leveleit is, de gyökerét, amely illóolajat, nyálkát, cserzőanyagot tartalmaz, biztosan használták illatszer készítésére. Az aloé több növényfajta (*Aloë perryi*, *A. africana*, *A. hepatica* stb.) nedvéből készült, szilárd, porított anyag, illatos balzsamot és gyantát tartalmazott. Flavius említi az illatos görög szénát (*Trigonella foenum Graecum*), amelyet szárítva és kifőzve egyaránt használtak azok, akiknek drágább illatszerre nem telt. Ugyancsak Flaviustól értesülünk arról, hogy Jerikó környékén sok ciprusfüvet, ismeretebb nevén szennát (*Cassia angustifolia* Vahl.) termeltek. Biztosak lehetünk abban, hogy kizárólag szépítőszerként használták, élettani hatásait nem ismerték fel. Az öregedő Heródes király, hogy elleplezze öszülését, szennával festette feketére fürtjeit (*Flavius*: A zsidók története XVI. könyv, A zsidó háború IV. könyv). Kisebb jelentőségű és valószínűleg olcsóbb illatszeri a cédrusfából is előállítottak, és mivel a fa feldolgozva is hosszú időn át megtartja illatát, ékszerartókat, valamint a ruhák tárolására szolgáló ládákat készítettek a libanoni cédrusból. Az édeskömény magjából olajat sajtoltak, ennek pontos használatát nem ismerjük.

Az asszonyok, lányok nap-nap után illatosították magukat. Hajukat különféle olajokkal kenték, de a férfiak is bőséggel használták a fejükre és szakállukra „...drága kenetet” (Zsoltárok 133,2). Mindkét nemre vonatkozott az utasítás: „Az olaj a fejedről el ne fogyatkozzék” (Prédikátor 9,10), máshol pedig: „Elárasztod a fejem olajjal...” (Zsoltárok 23,5), ami körülbelül annyit jelent, hogy naponta olajozták a hajukat. A gyászoló asszony viszont azal is gyászolt, hogy nem kente magát sem kenettel, sem olajjal (2Sámuel 14,2). A szegényebbek egyszerű faolajat, a tehetősebbek nárdus- vagy mirhaolajat, illetve ezekkel készült kozmetikumot használtak. Valószínűleg egyiptomiaktól vették át a szemfestést, azonban nem ismeretes, hogy csak egyfajta (szén) vagy többféle színezék (antimon, rézsók stb.) szolgálta az ókori hölgyek „make-up”-ját. Jeremiás így mennydörög a hivalkodó hölgyek ellen: „...ha festékkel mázold is ki szemeidet, hiába szé-

pitgeted magadat” (Jeremiás 4,30). A szerelmes ifjú azt éneklő hölgyéről, hogy az olyan, mint a jó illatú kert, amelyben nárdus és sáfrány, jó illatú nád és fahéj, mindenféle tömjéntermő fa, mirha és aloé terem (Énekek 4,12–14). Ugyancsak az Énekek énekében mirháról és balzsamról, a gránátalma illatáról olvashatunk. Feltehetően nem elégedtek meg egyetlen vagy csak néhány illatszerrel, hanem aki tehette, többféle kozmetikumot használt. A Zsoltárok könyve azt írja, hogy: „Mirha, aloé, káczia [kasszia] illatú minden öltözeted (Zsoltárok 45,9). Minden bizonytalán használtak valamilyen pirosító szert is, amelytől olyan lett a lány ajaka „...mint a karmazsin ezéna” (Énekek 4,3). Különleges készítmény lehetett, amivel Jezabel „...megékesíté arcát” (2Királyok 9,30). Talán ráncalanító, fiatalító hatást várható tőle a korosodó királyné, amikor ezzel akarta magára terelni a figyelmet. A mandragóra nemcsak szerelmi vágykeltő, hanem talán illatszerként is használatos volt (Énekek 7,13). A perzsa király háremébe kerülő Eszterről írja a Biblia, hogy „...tizenkét hónapig bántak vele, mert ennyi időbe telik az ő [t. i. a királyi ágyas] szépítésök, hat hónapig mirusolajjal, hat hónapig illatos szerekkel és asszonyi szépítő szerekkel” (Eszter 2,16). Sajnos nem árulja el az Írás, hogy mik voltak az említett asszonyi szépítő szerek. Egy évig tartó, illatosító és szépítő kezelés után kerülhetett a király ágyába Eszter. Nemesak az uralkodó háremében használtak mérhetetlenül sok illatszer. A pásztoróra előtt az asszony megfürdött és bekente magát illatos testápolókkal (Ruth 3,3). Gondoskodott arról, hogy kellemes legyen az együttlét: „beillatoztam az ágyamat mirhával, aloéssal, fahéjjal, öltözéketem aloéval és kassziával [...]. A kenet és jó illat örömet hoz szívünknek” (Példabeszédek 7,17–19). Az idézetből kiderül, hogy más illata volt az ágyának, más a ruházatnak, és mint tudjuk, ismét más kozmetikumokkal illatosították a testüket is. Egy apokrif íratból, a Kr.u. 100–150 között keletkezeti Héberék szerinti evangéliumból arról értesülünk, hogy az utcalányok és a fuvoláslányok különösen kedvelték az illatszereket. Egy másik, nem kanonizált műben, az „Agrapha, Jézus ismeretlen mondásai” c. könyvben egyenesen Krisztus szájába adják, hogy „...bőröd felszínét megnedvesítve ledörzsölted, ahogy a parázna és fuvolás nők illatosítják és mossák és kenik és tetszelegtetik magukat a férfiak ingerlésére”. Ézsaiás próféta dörgedelmeiből derül ki, hogy a nők nemcsak a hajukat, hanem a nemű szőrzetüket is illatosították. Azzal fenyegeti a kikapós asszonyokat, lányokat, hogy „Megkopaszítja az Úr Sion leányainak fejteőjét és az ő szemérmőket megmezteleníti. [...] És lesz a balzsamillat helyén büdösség...” (Ézsaiás 3,18 és 25).

Fürdés, testedzés után egyszerű faolajjal kezelték a bőrüket. A hellenisztikus időkben veték át a különböző bőrlazító és kaparó eszközök használatát. Hámlasztó (és részben ráncalanító) célból arcukat (gyümölcs)savakkal ecsetelték, borogatták. Az ecet, maleinsav (alma pakolás formájában), borkósav (a bor seprűjéből készítve) a legelterjedtebbek, de időnként a savanyú tej (tejsav) alkalmazására is sor került (*Woodforde*). Készítettek arcpakolókat, amelyeknek az alapanyaga elsősorban a méz volt, amihez fűszereket és illatszereket keverték. Az arc bőr-

nek tisztítására (mai kifejezéssel élve, arcradirként) alabástromot, kagylóport vagy habkövet használtak. Ez utóbbit a nők epilálásra is alkalmazták (*Blanco-Dávilag*). Az arc bőrének ápolására is olajat használtak, amely orcájukat fényessé tette (Zsolotárok 104,15). A férfiak frizurájáról nem sokat tudunk, de bizonyosnak látszik, hogy időnként festették a hajukat (Flavius). A fej kopaszra nyírása, leborotválása büntetésnek vagy megszegyenítésnek számított (Ézsaiás 7.20 és 15.2). Ugyanígy a szakáll leborotválása is. Az ammoniták királya, Hánon azzal tette esüffá Dávid követeit, hogy szakálluk egyik felét levágatta. Dávid úgy rendelkezett, hogy addig ne térjenek vissza Jeruzsálembe, amíg ki nem nő a szakálluk (2Sámuel 10,4) A hölgyek viszont évezredekkel ezelőtt is kedvelték a „...*felfodrozott haj*”-*költevényeket* (Ézsaiás 3,25). Péter apostol arra inti az asszonyokat, hogy „...*ékessége ne legyen külső. hajuknak fonogatásából [...] való*” (1Péter 3,3). Nem tudjuk pontosan, csak feltételezzük, hogy az Ebes-papirusz ezernyi kozmetikai receptjének egy részét a zsidók is ismerték és feltehetően alkalmazták is.

A Biblia, ha nem is mondja ki, érezteti, hogy a műtéteket igyekeztek elkerülni, talán a szokásjog alapján tiltották is. Vonatkozott ez a kozmetológiai célú beavatkozásokra is. Indiában, abban az időben már fejlett plasztikai és szépészeti sebészet működött, bőrpótlást, orr-képzést stb. végeztek. Az elvi lehetőség tehát évezredekkel ezelőtt is adva volt, bár nem éltek vele más tájakon. A kozmetikai és plasztikai sebészet alkalmazásának lehetősége nem is akkor, hanem a közelmúltban váltott ki vitát az Egyesült Államokban. Az ortodox hívők, a Biblia és a Talmud írásaira hivatkozva elleneztek az ilyen beavatkozásokat. Amerikai és izraeli orvosok és teológusok állásfoglalása zárta le a vitát, azzal, hogy a zsidó vallás nem tiltja a szépészeti célú műtéti beavatkozásokat (*Snyderman, Westreich*). Önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy kisebb kozmetikai műtétekre sor kerülhetett-e az ókorban? A vitázó felek bibliai és talmudi idézeteit figyelembe véve, azt mondhatom, hogy nem zárható ki a szépészeti operációk előfordulása az ószövetségi korban sem.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- Amuzin, I. D.*: A Holt-tengeri tekeresek és a qumráni közösség. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. – *Blanco-Dávilag, E.*: Beauty and the body: The origin of cosmetics. *Plast. Reconstr. Surg.* 105, 1196–1204, (2000) – *Cleveland, H., Cleveland, E.*: Pflanzenharze kulturgeschichtlich betrachtet. *Medico.* 1, 17–48, 1963. – *Daum, W.*: Die Königin von Saba. Kunst, Legende und Archäologie zwischen Morgenland und Abendland. Belser Verl., Stuttgart/Zürich, 1988. – *Ellis, A.*: The essence of beauty: A history of perfume and cosmetics. Macmillan Press, New York, 1960. – *Flavius, J.*: A zsidó háború. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964. – *Fornai, Gy.*: Ádám valódi Éva nélkül. Medicina Kiadó, Budapest, 1987. – *Gwilt, J. R., Dwyll, P.R.*: Medicinal and other natural products in the Bible. *Pharm. J.* 233, 791–793, (1984) – *Gwilt, J. R.*: Biblical ills and remedies. *J. Roy. Soc. Med.* 79, 738–741 (1986) – *Hornyánszky, A.*: Démonizés szerekkel és eszlekményekkel az Ó-Testamentumban. In: Keleti tanulmányok. Goldziher Ignác különszám. Hornyánszky V. kiadása, Budapest, 1910, 151–164. old. – *Józsa, L.*: Az ókor fogászata. Bács-Kiskun megyei Kórház Évkönyve (szerkesztő: Luszti G.), Kecskemét, 1964, 123–128. old. – *Józsa, L., Kannus, P.*: A fizioterápia kialakulásának története. II. Mezopotámia és Izrael fizioterápiája. Balneológia, Rehabilitáció, Gyógyfürdőügy 1, 25–32, (1989) – *Kárpáti, Z.* (szerkesztő): A növények világa. II. kötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. – *Labhart, A.*: 3000 Jahre Therapie des Hirsutismus. Schweiz. med. Wschr. 120, 83–84, (1990). – *Major, R. H.*: A history of medicine. Ancient Hebrew medicine. C.Thomas Publ., Springfield, 1954. – *Murphy-O'Connor, J.*: The Essens in Palestine. *Biblical Archeologist* 40, 100–124, (1977) – *Nutton, F.*: The drug trade in antiquity. *J. Roy. Soc. Med.* 78, 138–145, (1985) – *Plinius, Secundus*: A természet története (Historia naturalis). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973. – *Preuss, J.*: Der Arzt in Bibel und Talmud. *Virschows Archiv.* 138, 261–283 (1894). – *Rah, G.*: Aus der Geschichte der Zahnerzatzes. CIBA Symposium 6, 9–13, (1958) – *Schmidt, A.*: Drogen und Drogenhandel im Altertum. J.A.Barth, Verl. Leipzig, 1924. – *Snyderman, R. K.*: Jewish law and cosmetic surgery. *Plast. Reconstr. Surg.* 78, 269, (1986) – *Strabón*: Geographika. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. – *Ványó, L.* (szerkesztő): Apokrif iratok. Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1991. – *Vérszámé, Petri G.*: Drogatlasz. A drogok mikroszkópos vizsgálata. Medicina Kiadó, Budapest, 1979. – *Westreich, M.*: Jewish law and cosmetic surgery. *Plast. Reconstr. Surg.* 79, 666, – (1987) – *Woodforde, J.*: The history of vanity. St.Martin's Press, New York, 1992.

L. Józsa: Diseases and therapeutic interventions in the Bible. Part VI. Scents, cosmetics, body lotions

A szerző címe: Prof. Dr. Józsa László, Csermely, Tüncsies u. 9. – 3648

Gyógyszerészek az 1848–49-es szabadságharcban

PILLICH FERENC (1833–1902)

1848 őszén nemzetőrként részt vesz a Jelačić elleni harcokban. 1849 januárjában beáll Hatvani Imre gerillaesapatába. Februárban tizedes lesz. A Zaránd megyei román felkelők ellen harcol. Június elején őrmester, majd hadnagy, végül Forró Elek dévai hadosztályparancsnok segédtsíjtje lesz. Az 1850-es években gyakornok Gerzso János volt honvéd százados sümegi gyógyszerésztárában, illetve Bécsben gyógyszerészetet végez. 1857-től gyógyszerész Szombathelyen. (1859-ben az olaszországi, 1866-ban a poroszországi magyar légő tagja.)

*(Gyógyszerésztörténeti naptár – 2001. június
Solvay Pharma Kft. kiadása)*